

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 1 (73), 2025

Видавничий дім
“Гельветика”
2025

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервецький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга Є. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 26.03.2025 (протокол № 3)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03891

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд. 2, м. Київ, 03039, iapm@iapm.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право; 262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2025. Вип. 1 (73). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025. 54 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Руслан БІРЮКОВ

ПОЛІЦЕЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ЄС ТА УКРАЇНОЮ:
ПОТОЧНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 5

Євгеній БОГДАНОВ

ІНСТИТУТ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ..... 11

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНИХ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ..... 16

Віталій ОСМОЛЯН

ПЕРШОПОЧАТКОВІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У ПРОВАДЖЕННЯХ
ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ 22

Роман ПОЛЩУК

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НЕСПРОМОЖНОСТІ
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ..... 29

Іван СЕРВЕЦЬКИЙ, Олександр СУШКО

РОЛЬ КОЗАЦЬКОЇ РОЗВІДКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДРИВНОЇ РОБОТИ
В ТИЛУ ЗАГАРБНИКІВ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648–1657 РР.)..... 36

Марина ЦИМБАЛ

ЕЛЕКТРОННЕ ГОЛОСУВАННЯ ДЛЯ ПРОКУРОРІВ:
ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ ДО ПРОЗОРОСТІ..... 42

Кирило ШИПОВ

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ВОДІЇВ
ЛЕГКОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ..... 46

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.1.6>**Іван СЕРВЕЦЬКИЙ**

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки Інституту безпеки
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», siv2055@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5713-8911

Олександр СУШКО

аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту
права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом», epin poker1917@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2602-6328

РОЛЬ КОЗАЦЬКОЇ РОЗВІДКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДРИВНОЇ РОБОТИ В ТИЛУ ЗАГАРБНИКІВ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648–1657 РР.)

У статті здійснено комплексний аналіз розвідувально-диверсійної діяльності, організованої Богданом Хмельницьким на початковому етапі Національно-визвольної війни середини XVII століття. Розглянуто, як унаслідок утворення Української гетьманської держави вона одразу ж опинилася в ролі буферної зони між впливовими сусідами, котрі прагнули зміцнити власні позиції в регіоні. З'ясовано, що, усвідомлюючи вразливість нового державного утворення, Богдан Хмельницький із самого початку свого правління надав великого значення питанням розвідки, активно налагоджуючи систему збору інформації та здійснення підривних заходів.

Акцент зроблено на багатогранності козацької розвідки, що не обмежувалася лише шпигунством, а охоплювала організацію повстань, вербування командирів ворожих підрозділів і проведення диверсій у глибокому тилу супротивника. Показано, що, завдяки агентам, гетьман міг швидко реагувати на зміни військово-політичної обстановки: перехоплювати ініціативу, відволікати сили противника на периферійні театри воєнних дій і формувати міцне військо з різних соціальних груп. У дослідженні наведено приклади, коли козаки проводили масштабні акції навіть поза межами власних володінь, зокрема на території Білорусі та околицях Варшави, що суттєво послаблювало оборонні можливості Речі Посполитої.

Водночас виявлено низку проблем у координації дій: відсутність єдиного центру керівництва розвідувальною мережею спричиняла розрізненість зусиль, а недоліки в оцінці ворожих планів інколи призводили до воєнних поразок, як у випадку з битвою під Берестечком.

У статті також наголошено на ролі розвідки у встановленні союзницьких відносин із Кримським ханством та переманюванням реєстрованих козаків та старшин, що виявилось одним із ключових чинників перших успіхів козацької держави.

Зроблено висновок про надзвичайно важливу роль розвідувально-диверсійної діяльності у становленні Гетьманщини та підкреслено, що досвід Хмельницького надалі може слугувати історичним прецедентом, важливим для розуміння сучасних безпекових викликів. Зокрема, дослідження польських джерел і новітніх наукових праць дозволяє уточнити низку фактів, розширити уявлення про масштаби та ефективність козацької розвідки, а також переосмислити її значення для зміцнення державного суверенітету в складних геополітичних умовах.

Ключові слова: розвідка, диверсія, диверсійно-підривна робота, агент, козаки, Хмельницький, Гетьманщина, Річ Посполита, спецоперація, повстання конспірація, посполитий люд, міщани, старшини, реєстрові козаки.

Ivan Servetsky, Oleksandr Sushko. THE ROLE OF THE COSSACK INTELLIGENCE IN ORGANIZING SUBVERSIVE ACTIVITIES IN THE REAR OF THE INVADERS DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR (1648–1657)

The article provides a comprehensive analysis of the intelligence and sabotage activities organized by Bohdan Khmelnytsky at the initial stage of the National Liberation War of the mid-seventeenth century. The author examines how, as a result of the formation of the Ukrainian Hetmanate, it immediately found itself in the role of a buffer zone between influential neighbors who sought to strengthen their positions in the region. It is shown that, realizing the vulnerability of the new state, Bohdan Khmelnytsky, from the very beginning of his reign, attached great importance to intelligence issues, actively establishing a system of information gathering and subversive activities.

The emphasis is placed on the versatility of Cossack intelligence, which was not limited to espionage, but included the organization of uprisings, recruitment of enemy commanders, and sabotage in the enemy's deep rear. It is shown that, thanks to agents, the hetman could quickly respond to changes in the military and political situation: seize the initiative, divert enemy forces to peripheral theaters of war, and form a strong army from different social groups. The study provides examples of Cossacks conducting large-scale actions even outside their own territories, in particular in Belarus and the vicinity of Warsaw, which significantly weakened the defense capabilities of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

At the same time, a number of problems in the coordination of actions were identified: the lack of a single center for managing the intelligence network caused a fragmentation of efforts, and shortcomings in assessing enemy plans sometimes led to military defeats, as in the case of the Battle of Berestechko.

The article also emphasizes the role of intelligence in establishing allied relations with the Crimean Khanate and luring registered Cossacks and elders, which proved to be one of the key factors in the first successes of the Cossack state.

The author concludes that the role of intelligence and sabotage activities in the formation of the Hetmanate was extremely important and emphasizes that Khmelnytsky's experience can serve as a historical precedent important for understanding modern security challenges. In particular, the study of Polish sources and the latest scientific works allows us to clarify a number of facts, expand the understanding of the scale and effectiveness of Cossack intelligence, and rethink its importance for strengthening state sovereignty in difficult geopolitical conditions.

Key words: intelligence, sabotage, sabotage and subversion, agent, Cossacks, Khmelnytsky, Hetmanate, Rzeczpospolita, special operation, uprising, conspiracy, Polish people, burghers, officers, registered Cossacks.

Постановка проблеми. Проблема вивчення розвідувально-диверсійної діяльності під час Національно-визвольної війни середини XVII століття є надзвичайно актуальною для нашого часу. Особливо це стосується нинішньої ситуації, коли Україна знову протистоїть великому загарбнику. Такий аналіз дозволяє глибше дослідити військову справу та політичну культуру України середини XVII століття. Аналіз військово-політичної діяльності Богдана Хмельницького дає змогу виявити, як саме козацька держава, перебуваючи у стані постійної боротьби з Річчю Посполитою, залучала агентуру, здійснювала підривні акції в тилу ворога й організовувала масштабну пропаганду та дипломатичні заходи.

Вивчення розвідки та диверсійних операцій, проведених козаками, зокрема розсилання універсалів, підбурювання селян і міщан до повстання та вербування військових командирів на свій бік, допомагає краще зрозуміти механізми координації і комунікації в умовах багаточисельних зовнішніх та внутрішніх викликів. Історичні приклади ефективної взаємодії з місцевим населенням, підготовки диверсійних акцій та збір інформації через агентів виявляють відпрацьовану систему планування та реалізації розвідувальних завдань, яка врешті-решт суттєво вплинула на хід військових кампаній козацької держави.

Загалом, дослідження козацької розвідки і диверсійної діяльності часів Богдана Хмельницького виходить за межі суто історичної проблематики та має безпосередній стосунок до сучасних питань безпеки, дипломатії та інформаційної роботи. Аналіз цього історичного досвіду надає унікальні приклади побудови і функціонування розвідувально-диверсійних структур у складних геополітичних умовах, які є надзвичайно корисними для науковців, практиків і всіх, хто цікавиться воєнною історією та особливо історією розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загаль-

ної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є наукові праці провідних українських учених. Зокрема, ця робота спирається на науковий доробок таких авторів, як М. Грушевський, М. Кордуба, О. Кульчинський, а також польських дослідників П. Козловського та К. Бобятинського.

Важливу наукову базу складають фундаментальні праці, серед яких: «Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення» за авторством Смоля В. А., Котляра М. Ф., Степанкова В. С. та «Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України» за авторством Цибулькіна В. В., Рожена Л. М., Веденєєва Д. В..

Значна частина інформації була також взята із радянських збірників документів, зокрема: «Документи Богдана Хмельницького», «Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.» та «Воссоединение Украины с Россией, том 2: 1648–1651».

Однак найбільший науковий внесок у дослідження цієї теми зробив В. С. Степанков. Його праці, присвячені історії розвідки, стали основою для написання цієї статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є комплексне вивчення становлення та розвитку розвідувально-диверсійної діяльності козацької держави під проводом Богдана Хмельницького, а також виявлення її впливу на успіх Національно-визвольної війни середини XVII століття. Для досягнення цієї мети передбачено:

1. З'ясувати історичні передумови організації розвідки в новоствореній Гетьманській державі та визначити головні чинники, що спонукали Богдана Хмельницького приділяти особливу увагу розвідувальній діяльності.

2. Аналізувати форми та методи козацької розвідки й диверсійних операцій, зокрема організацію повстань серед реєстрових козаків і селян, переманювання ворожих командирів та влаштування диверсій у тилу противника.

3. Виявити роль розвідки у здобутті перших перемог гетьмана і підготовці успішних військових операцій, що забезпечували створення й зміцнення козацької держави.

4. Окреслити масштаби розвідувальної діяльності Богдана Хмельницького, включно з диверсіями на територіях інших воєводств, пошуком внутрішніх союзників.

Таким чином, робота покликана розкрити роль і масштаби козацької розвідки за доби Богдана Хмельницького, а також продемонструвати вплив цих заходів на успіх Національно-визвольної війни і становлення козацької держави.

Виклад основного матеріалу. У 1648 році Богдан Хмельницький підняв козаків та посполитий люд на боротьбу проти польського свавілля й утворив Українську гетьманську державу. Однак сама Гетьманська держава одразу стала буферною зоною між різними державами, які бачили в новій державі можливість посилити свої позиції в цьому регіоні. Тому, зважаючи на своє політичне становище та військову міць ворогів, Богдан Хмельницький із самого початку свого правління приділяв велику увагу організації розвідки.

Треба зазначити, що козацька розвідка в часи Національно-визвольної війни займалася не лише збором інформації, але й організацією підривної роботи. Зокрема, розвідники організовували повстання серед реєстрових козаків і посполитого люду, переманювали командирів ворожих загонів і організовували диверсії в тилу ворога.

Загалом такі активні дії козацьких розвідників допомогли гетьману вже на самому початку його повстання. Річ у тім, що восени 1647 року під час підготовки свого збройного виступу Хмельницький покладав надії на підтримку з боку селян і міщан. Однак він помилився щодо готовності простого люду підняти повстання, тому перший збройний виступ Хмельницького провалився, а сам він був захоплений у полон. Згодом, за допомогою своїх прихильників, він зміг вирватися з в'язниці.

Зрозумівши свої помилки, гетьман вирішив усе ж таки заручитися спочатку підтримкою козацтва, тому подався на Запоріжжя. Там він став табором на о. Томаківка. Однак перед штурмом укріплень він через своїх агентів встановив зв'язок із залогою Черкаського полку, що перебувала тоді на Січі, та, заручившись їхньою підтримкою, 4 лютого з легкістю заволодів Запорізькою Січчю.

Польські війська відреагували на це доволі швидко і відправили на придушення повстання каральне військо. Однак 9 лютого вірні гетьману війська розбили табір караль-

ного війська. У цьому йому сильно допомогли реєстрові козаки Канівського і Чигиринського полків, яких через своїх агентів гетьман таємно схилив на свою сторону. Уже під час штурму частина реєстровців відкрила вогонь по польських драгунах і перейшла на бік Хмельницького [9, с. 103].

Однак сам Б. Хмельницький продовжував покладати великі сподівання на повстання простого люду, тому почав надсилати своїх агентів у Київське та Брацлавське воєводства для організації селянських повстань. Для цього він давав своїм агентам листи, у яких закликав мешканців півдня України готувати зброю та продовольство і прибувати до його табору. Але гетьман покладав надії не лише на селян – він також надсилав листи до урядників «руських міст», закликаючи їх не зраджувати «справі релігії та свободи». Ці дії Хмельницького відіграли важливу роль у звільненні цих регіонів. У березні почалися масштабні виступи селян і міщан, що призвело до втечі місцевої шляхти [9, с. 104–105].

Коронний гетьман М. Потоцький у своєму письмі польському королю Владиславу IV описував ситуацію, яка склалася тоді так:... «Здавалося б, легка справа – знищити 500 бунтівників, але якщо розсудити, з яким сподіванням та надією обурилися вони, то кожен повинен визнати, що не нікчемна причина змусила мене рушити супроти 500 людей. Бо ці 500 підняли бунт у зговорі з усіма козацькими полками та з усією Україною., та «Тільки князь пан воєвода руський відібрав у своїх кріпосних кілька десятків тисяч самопалів. А що в інших воєводствах? Уся ця зброя повинна була перейти до бунтівників Хмельницького» [1, с. 17].

Як ми бачимо, завдяки «підбурювальній» діяльності його розвідки, Хмельницький із загоном лише з 500 козаків зміг розпалити вогонь національного повстання. Дії повстанців затримали військо Потоцького та дали Хмельницькому час на формування війська й укладення союзу з Кримським ханством.

Хоча сам гетьман на той момент ще намагався виправдати себе та козаків в очах польських вельмож. Так, у листі від запорізьких козаків (складеному Хмельницьким) до Миколи Потоцького зазначалося, що козаки почали повстання через систематичні утиски з боку панів, урядників та євреїв, які польська влада ніяк не припиняє. У цьому ж листі підкреслювалося, що Хмельницький ніколи не був зрадником, а військо Запорізьке готове повернутися на королівську службу.

Цікаво, що у другій частині листа козаки повідомляють, що під час розвідки захопили

кількох польських посланців і просять обміняти їх на своїх, які перебували під арештом у Потоцького. Можливо, М. Потоцький затримав козацьких посланців, вважаючи їх шпигунами [3, с. 30–31].

Однак гетьман розумів, що польські вельможі ніколи не пробачать його, а наявних у нього сил недостатньо для перемоги над поляками. Тому Б. Хмельницький почав шукати можливості для таємних контактів із реєстровими старшинами. У результаті перемовин до повстання приєдналися: Ф. Держалій, Б. Топига та Кривуля. Саме солдати цих старшин відіграли важливу роль у перемозі військ повстанців під Жовтими Водами [3, с. 30–31].

Також важливу роль відіграв перехід козаків і драгунів інших полків на бік повстанців. Вони залишили польський табір і перейшли на сторону Хмельницького в найкритичніший для поляків момент [6, с. 211–212].

До речі, перебіг битви міг піти зовсім іншим шляхом, якби Хмельницький не дізнався від своїх емісарів, що на допомогу війську С. Потоцького направляються війська І. Вишневецького. Щоб цьому завадити, гетьман організував диверсії. Зокрема, він направив своїх агентів із завданням знищити всі поромні переправи через Дніпро, що, зрештою, не дозволило Вишневецькому переправитися з військами та втрутитися в хід битви [13, с. 136].

Після битви під Жовтими Водами гетьман почав розсилати своїх агентів із універсалами-відозвами до різних частин країни. У цих універсалах він закликав людей братися до зброї та виганяти шляхту. На думку Степаненка В. С., один із прикладів цього заклику можна зустріти в народній творчості, зокрема у пісні:...

«Друзі, панове молодці, охотники, броварники,

Годі вам по броварях пива варити,

По винницях да й по проваллях валятися;

Да ідіть ви жидів да Ляхів з України згоняти» [9, с. 108–109; 5, с. 97].

Для координації повстань і диверсій у різних частинах Речі Посполитої Б. Хмельницький відправляв загони на чолі з досвідченими командирами, які керували діями диверсантів та повстанців. Так, після перемоги під Пилявцями гетьман розіслав своїх емісарів на території Волині та Галичини для організації селянських виступів. Організацією цих виступів займалися такі командири, як М. Кривоніс, Півторакожух, М. Небаба, Д. Нечай, Держалій та М. Гладкий.

Можливо, саме хтось із цих командирів у серпні 1648 року віддав наказ загону з

10 молодих диверсантів убити І. Вишневецького. Тоді ці молодики прийшли до нього з подарунком, сподіваючись приспати його увагу, а потім убити. На жаль, досвідчений Вишневецький викрив їхній задум і вирішив покарати. Він наказав напоїти молодиків алкоголем, і коли один із них проговорився про завдання, їх схопили, почали допитувати, а після зізнання стратили [9, с. 118–119].

Цікаво, що емісари гетьмана займалися організацією повстань не лише на території України, а й в інших землях Речі Посполитої. Наприклад, за їхнього сприяння було запалено вогонь повстання в південному регіоні Білорусі. Тоді «показалися» такі поселення, як Мозир, Річиця, Гомель, Турів, Лоїв, Бабура та інші. А восени 1648 року в околицях Варшави діяв кількатисячний загін повстанців, який займався грабуванням маєтків і організацією диверсій у столиці Речі Посполитої [9, с. 120–121; 4, с. 105–106].

Знову Б. Хмельницький вдався до організації селянських повстань у 1649 році, коли поляки намагалися зірвати мирні переговори. Тоді гетьман відправив полковника Стасенка з 300 особами до Білорусі, Польщі та західної України. Ця операція виявилася надзвичайно успішною. Зокрема, в районі Кракова, у місті Добчиці, під керівництвом козака Дороша повстало майже 2,5 тисячі осіб, які згодом вирушили на з'єднання з козацьким військом. На території Білорусі бунтували навіть міста, в яких знаходилися литовські війська [9, с. 122].

Найбільшу козацьку спецоперацію було організовано у 1650–1651 роках для підтримки можливого походу трансільванського князя Ракоці II. Тоді в тил польських військ було заслано майже 2 тисячі агентів. Гетьманські емісари діяли настільки активно, що їхня діяльність згадувалася на територіях західної Галичини, Малопольщі та Великопольщі. Для своєї конспірації під час цієї операції агенти зазвичай видавали себе за жебраків, пілігримів, калік, мандрівних циркачів, монахів, священників або прочан [9, с. 92].

Організацією цієї спецоперації спочатку займався полковник Стасенко (Тарасенко), а згодом керівництво перебрала на себе Генеральна канцелярія на чолі з Іваном Виговським. Хоча М. Грушевський вважав, що організатори повстань не діяли спільно під командуванням Генеральної канцелярії й узагалі не мали єдиної системи контролю за цією діяльністю [10, с. 5; 2, с. 266].

Важливо наголосити, що Хмельницький закликав до бунту проти панської та королівської влади, а також до приєднання до його армії не лише селян, а й міщан та шляхту.

Звісно, далеко не всі поляки були готові підтримати українця. Однак до наших днів дійшла історія про польського шляхтича Олександра Леона Костку-Наперського, який підняв селянське повстання і, ймовірно, уклав союз із Хмельницьким та татарами для захоплення усієї Польщі. Для агітації селян він зачитував універсал Богдана Хмельницького. На жаль, повстання Костки-Наперського виявилось невдалим. Піднявши на боротьбу декілька тисяч людей, він захопив Чорштинський замок, але не отримав підтримки від уже згаданого князя Ракоці II, через що опинився у пастці.

Згодом Чорштинський замок був обложений військами краківського єпископа. Облога тривала з 22 червня до 24 червня. 24 червня зрадники серед оточення Костки-Наперського здали замок, а його самого передали полковнику Вільгельму Яроцькому. Костку-Наперського та інших лідерів повстання стратили у Кракові 18 липня 1651 року [11, с. 178].

Провал цього повстання сильно позначився на майбутній історії України, оскільки він не дав можливості Хмельницькому роз'єднати польську армію. Це стало однією з причин перемоги поляків у битві під Берестечком (28 червня – 10 липня 1651 р.). Польський історик Конрад Бобятинський зазначає, що однією з причин поразки козаків став провал їхньої розвідки: «Козаки не тільки не мали жодної інформації про пересування групи Мирського і взагалі не очікували прибуття ворога з цього напрямку, але й були дуже здивовані прибуттям усього литовського війська» [12, с. 18–19].

Після поразки під Берестечком гетьман почав розсилати по всій Україні універсали, у яких наказував козакам збиратися до Маслового Ставу, а посполитий люд закликав підніматися на боротьбу проти ворогів. Почувши заклик свого гетьмана, селяни та міщани повстали, захищаючи свої політичні та соціальні надбання. У той самий час у ворожому тилу створювалися партизанські загони, які спалювали панські двори, перехоплювали окремі польські загони та продовольчі обози, знищували шляхи комунікації польської армії й ловили військових поштарів [9, с. 130–131].

Завдяки роботі емісарів і самовідданості народних мас козацька армія змогла відновити боєздатність і в районі Білої Церкви зупинити просування польської армії. Після цього сторони пішли на переговори, й 28 вересня 1651 року було укладено Білоцерківський мирний договір. Хоча договір був невигідним для козацької держави, він давав можливість зберегти гетьманські інституції та 20-тисячне військо, що забезпечувало гетьману потенціал для майбутнього «рewanшу».

Під час підготовки до нової війни гетьман через своїх емісарів звернувся до простого люду, закликавши їх не бунтувати й чекати на новий універсал про підготовку до нового повстання. Однак людям не довелося чекати довго, бо вже у березні 1652 року гетьман розпочав нову підготовку до війни. Він розіслав універсали, у яких закликав людей підготувати зброю й харчі та після Великодня поспішити до головного козацького табору [3, с. 630].

У травні Хмельницький, зібравши кілька полків, вирушив до Тарасівки, де через універсали звернувся до всієї Лівобережної України із закликом до нового повстання. Після 1652 року Б. Хмельницький припинив звертатися до простого населення із закликами до боротьби [8, с. 151].

Однак на цьому діяльність розвідувально-диверсійних загонів не завершилася. Деякі джерела свідчать, що навесні 1653 року один із таких загонів майже схопив короля Яна Казимира II. Однак королю вдалося випередити козацький загін на пів години, що дозволило йому уникнути пастки [11, с. 178].

Цікаво, що козацькі розвідники проводили підривно-діяльність не лише на території Речі Посполитої, але й на території Османської імперії. Зокрема, є відомості про діяльність агентів-монахів, яких Хмельницький у 1654 році направив на підконтрольні Туреччині християнські території зі своїми мандатами. У них він закликав: «сербів, болгар, греків та інших християн до зброї супроти турецького султана» [9, с. 134].

Також існує версія, що агентом гетьмана був начальник яничарів Бектеш-ага, який був одним із учасників заколоту 1648 року, що привів до влади семирічного Мехмеда IV. Можливо, саме з цієї причини гетьман зміг домогтися від нього права для козаків на вільне плавання Чорним морем, користування протоками, безмитну торгівлю на турецькій території та право тримати свого резидента у Стамбулі. Цікаво, що у Варшаві здогадувалися про причетність Хмельницького до цього заколоту яничарів [12, с. 166; 7].

Висновки:

1. Розвідувально-диверсійна діяльність у часи Богдана Хмельницького стала одним із головних чинників успіху перших етапів Національно-визвольної війни. Завдяки активній роботі розвідників, залученню реєстрових козаків і підбурюванню селянських повстань Хмельницькому вдалося швидко посилити власну армію та перешкодити концентрації ворожих сил.

2. Організація повстань, диверсії та вербування ворожих командирів продемонстру-

вало гнучкість і масштабність дій козацької розвідки, а також спроможність координувати операції на великих відстанях – від південних воєводств України до Білорусі та околиць Варшави. Таке розширення бойової активності дало змогу відтягувати сили противника й послаблювати його оборону.

3. Структурованість розвідувально-диверсійної мережі забезпечувала чітку координацію різних загонів і залучення до повстанської боротьби широкого кола населення.

4. Поразки в окремих боях (зокрема, під Берестечком) засвідчили важливість вчасного й точного збору інформації, підготовки диверсій, тощо. А також важливість узгодження дій розвідувальних загонів зі стратегією командування. Провал розвідки у деяких випадках мав вирішальний вплив на перебіг військової кампанії.

5. Історичний досвід доводить, що успішне ведення війни передбачає комплексну роботу

розвідки: від агентурних мереж, диверсій і пропаганди до налагодження міжнародних контактів. Цей досвід може слугувати цінним джерелом натхнення для сучасної військової науки та практики безпеки, особливо з огляду на актуальні гібридні загрози та можливість використання інформаційних технологій у розвідувальних операціях.

6. Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому опрацюванні іноземних джерел (насамперед польських), які містять важливі відомості про козацьку розвідку. Аналіз польських хронік, дипломатичного листування та сучасних польських наукових праць допоможе з'ясувати низку невирішених питань, зокрема щодо ролі окремих осіб і загонів у розвідувальній системі Хмельницького, а також дозволить поглибити наше розуміння стратегій козацької держави в контексті тогочасної європейської політики.

Література:

1. Воссоединение Украины с Россией, том 2 1648-1651, Издательство академии наук СССР, Москва, 1953, с. 544.
2. Грушевський М. С. Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. Т. IX-I. 869 с.
3. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич; Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.
4. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. / сост. А. З. Барабой [и др.], ред. П. П. Гудзенко [и др.]; Ин-т истории АН УССР, Арх. упр. при Совете Министров УССР. Киев: Наукова думка, 1965. 824 с.
5. Исторические песни малорусского народа, – л, 1895, Т. 2. – С. 324.
6. Кордуба М. Нові причинки до початків Хмельниччини. Записки товариства імені Шевченка : вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу. Львів : Накладом Т-ва імені Шевченка. Т. 1926. 144–145.
7. Кульчинський О. Наші друзі в Стамбулі: як Хмельницький шукав союзу з яничарською хунтою. WAS., дата звернення 17.01.2024. URL: <https://was.media/2019-06-13-prokozacka-hunta/>
8. Смолій В. А., Котляр М. Ф., Степанков В. С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення. У 5-и т. Т. 1: Спецслужби України у IX – середині XVII ст. Т. 1. С. 246.
9. Степанков В. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648–1657), Кам'янець Подільський, 2008, с. 264, ISBN 978-066-96-959-9-4, URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepankov_Valerii/Rozvidka_i_kontr_Bohdana_Velykoho_1648-1657_rr.pdf
10. Степанков В. Розвідувальна служба Української держави в роки Хмельниччини (1648–1657), Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження великого гетьмана) / Відп. ред. В. А. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. 285 с.
11. Цибулькін В. В., Рожен Л. М. Веденєєв Д. В., Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. «Преса України», 2011, с. 536, ISBN 978-966-472-099-8.
12. BOBIATYŃKI, K. W cieniu Beresteczka: działania militarne armii litewskiej przeciwko Kozakom w 1651 roku/Konrad Bobiatyński. Przegląd Historyczno-Wojskowy, 2013, 14.3 (245). 7–30.
13. Kozłowski P. Z. Działalność polityczno-dyplomatyczna Bohdana Chmielnickiego, Zakład Historii Europy Wschodniej UAM. Poznań. 2014. с. 537.